

Cross Cultural Studies Review

A journal for comparative studies
of culture, literature, and the arts

Cross Cultural Korea
Cross-Cultural Croatian Criticism
Margina kao ogledalo
Studia Mediterranea
Translations: Dorta Jagić

Vol. 4, No. 7/8 2022
DOI – 10.38003/ccsr

Raskolnikov ne sanja COVID-19

Stipe Grgas (sgrgas@ffzg.hr)
University of Zagreb, Profesor Emeritus

Sažetak

Autor započinje rad tvrdnjom da pandemiji COVID-19 pristupa kao singularnom događaju. U nastavku se osvrće na niz filozofskih opisa epidemije koji, po njegovu shvaćanju, ne uvažavaju jedinstvenost zdravstvene krize. Navodi niz autora i usredotočuje se na zajedničku im praksu uklapanja krize u već zgotovljene teorijske modele. U nastavku otvara pitanje književnosti i epidemije i pokazuje kako je niz književnih djela korišten u pristupima epidemiji iako izravnih referencija na COVID-19 u njima nema. U završnoj dionici rada promišljaju se takve prakse i artikulira potreba da ih se nadvlada.

Ključne riječi: COVID-19, filozofska tumačenja, književnost, interpretacija, moć

1.

Sada, već u drugoj godini pandemije koronavirusa, nema baš puno onih koji bi se usudili odrediti datum kada će ova pošast biti iza nas. Danomice nam se serviraju različite dijagnoze, čitamo o mutacijama bolesti, prognozira se njezin daljnji razvoj, uspoređuju brojke zaraženih. Nema usuglašenih ocjena o simptomima kao što ne postoji suglasnost oko etiologije. Prijepora je napretek. No, ako zanemarimo glasove onih koji niječu samo postojanje COVID-19, izvjesno je da svjedočimo stanju i procesima koji su zahvatili čitav svijet, od najintimnijih praksi do kolektivnih postupaka i radnji. Ja se u ovom zapisu neću toliko baviti realnošću epidemije, nego će u središtu moje pozornosti biti napori da je se na razne, po mojem mišljenju neadekvatne, načine domisli.

Na samom početku iznosim tvrdnju da je riječ o događaju ako događaj rudimentarno definiramo kao nešto što zasijeca vremenski slijed i mijenja ga, proizvodeći transformacije koje prije njega nismo mogli zamisliti. Stoga nije na odmet spomenuti da je časopis *Theory and Event*, naslov kojega upravo indicira teorijski interes za koncept događaja, u listopadu prošle godine objavio “dodatak” posvećen događaju pandemije. U uvodnoj bilješci Keally McBride, urednica dodatka, piše: “ono

što je proljetos izgledalo kao epidemološka kriza najesen se pretvorilo u simultani krah naših sustava zarađivanja, proizvodnja, saznavanja, zbrinjavanja i disanja". Ona bez uvijanja ocrtava poziciju iz koje piše: "Kao netko tko je čitavog života čekao da inherentna nestabilnost naših života postane manifestna, ovaj trenutak nije posve nedobrodošao, ali zasigurno nije ugodan". U nastavku pribjegava metaforama: "Ne znamo kako će priča završiti jer svaki završetak sadrži jedan početak i predstoji nam vidjeti kakav će rast niknuti iz pepela i komposta latica ovoga svijeta" (McBride 3). Usred još jednog pandemijskog proljeća čini mi se da je događajnost COVID-19 postala još razvidnija, a kriza još obuhvatnija nego što se inicijalno procjenjivalo. Ako se u vezi s time slažem s uvodničarkom, nikako ne mogu iskazati dobrodošlicu epidemijском događaju. Da događaj pandemije nije "ugodan", meni se čini iskazom koji rabi čisti eufemizam. Također, upitna mi je i vjera u novi početak. Nije li to puka tlapnja proizišla iz teleološke interpretacije povijesti koju ni izvjesnost da sutra više neće biti svijeta a kamoli nekakva pandemija ne bi poljuljala? Ako u kakofoniji koja prati pandemiju postoji nešto iritantnije od takvih budućnosnih projekcija, onda su to promišljanja COVID-19 koja mu pristupaju sa zgotovljenim modelima tumačenja. Ni jedan ni drugi pristup ne uvažava, po mojem mišljenju, u dovoljnoj mjeri singularnost događaja epidemije. U pogledu projekcija, sred pandemije ne nazirem mogućnost društvenog napretka, dok, što se tumačenja tiče, dinamika njezina razvoja uvijek već kao da ih opovrgava. Ako COVID-19 shvatimo kao jedinstven događaj, a to je polazna točka onoga što slijedi, neće nam prošla iskustva, registrirana u inim diskursima, biti od pomoći. U tom smislu, moj naslov, indicirajući tematiku unutar koje se pojavljuje ovaj zapis, na jezgrovit način iskazuje dvojbe oko aplikabilnosti prošlih spoznaja na novi fenomen.

2.

Oko tog fenomena već je izrastao arhiv raznovrsnih tekstova. Tako je časopis *Critical Inquiry* nedavno obavio zapise, "provizorne odgovore na pandemiju", koje je skupljao između ožujka i lipnja 2020. na svojem blogu. U zapisu Alexandera Garcíje Duttmanna, "A Letter to Oliver Vogel", nalazim opasku koja se u mnogočemu poklapa s mojom recepcijom pandemijskih komentara: "Ništa me se nije više dojmilo posljednjih nekoliko tjedana nego beskrajne procesije i parade znanstvenika, eksperata, istraživača, liječnika, akademika, umjetnika i političara, sociologa, filozofa, političkih znanstvenika, povjesničara, kulturnih radnika koji – jedan za drugim, jedan prije sljedećeg – neprestano šalju javnosti svoja zapažanja o novoj pandemiji u tiskovinama, na

televiziji i na internetu. Svatko zna nešto o značenju pandemije i njezinih posljedica, obznanjuje li pandemija kraj kapitalizma, omogućuje nastanak nove društvene solidarnosti ili potvrđuje opće stanje iznimke koje svodi život na goli život. Kao da je ovaj marš umova – ili pak vlak duhova? – bio već u pokretu prije negoli je bilo riječi o epidemiji a kamoli o pandemiji” (Duttmann 2021). Duttmann registrira kakofoniju koja iz raznih ishodišta i putem različitih medija prati pandemiju. Mogli bismo nadopuniti njegov popis jer ta kakofonija ne jenjava, nego, godinu poslije negoli ju je zapisao, jača. Na samom početku pandemije Duttmann je iskazao nezadovoljstvo i kritiku koji se umnogome poklapaju s mojim ne samo dojmovima, nego iritacijom koju osjećam pred, po mojem mišljenju, instantnim, unaprijed već pripremljenim zaključivanjem.

Kako bih to pojasnio i uputio na implikacije takvog stava, navest ću nekoliko rečenica iz intervjua s Tuo Liom koji je prvobitno tiskan na kineskom u *Beijing Cultural Review* (rujan 2020), a preveden na engleski i objavljen u časopisu *boundary 2* na početku 2021. godine. Ondje Li opetuje Duttmannovo zapažanje, ali to čini na analitički razrađeniji način. Govoreći o “prognostičkim iskazima” iz obiju pozicija političkog spektra koji se tiču pandemije, Li kaže: “Dojmilo me se kako skoro svi oni preuzimaju poznate pojmove, znanje ili teorije kao svoju polazišnu točku... mnogi od njih naizgled nesvjesni da su ti oblici analize i refleksije ograničeni svojim jezikom i diskurzom. Njihov intelektualni horizont više je ili manje predeterminiran i fiksiran bez obzira do kojih konkretnih zaključaka oni dolaze u svojim prognozama i predviđanjima”. Ono što Li ispravno uviđa jest da se promišljanje pandemija odvija unutar zadanih koordinata i da se nevoljko napuštaju uvriježena polazišta. “Predeterminacija” tih polazišta priječi im da se dužnom pažnjom suoče s izazovom pandemije. Li zamjećuje: “unutar i iza zatravljujućeg mnoštva kaleidoskopskih stavova imamo različite dijaloške odnose između političkih pozicija i između disciplinarnih znanja koja su katkada razvidni, katkada prikriveni” (Li). Tom tvrdnjom Li upućuje na ključnu manjkavost teorijskih konceptualizacija pojave COVID-19.

Nedostatak kritičke samosvijesti discipline koja se upravo njome diči, to jest filozofije, Li ilustrira historijskim primjerom. On to čini opisom načina kako su filozofi prosvjetiteljstva reagirali na potres u Lisabonu 1755. godine. Na nizu primjera Li pokazuje kako su ondašnji filozofi ‘kapitalizirali’ događaj potresa u nastojanju stjecanja simboličke ‘primitivne akumulacije’. Isto nastojanje Li vidi i kod filozofa koji su reagirali na pandemiju COVID-19 (uključujući Agambena, Nancyja, Žižeka i druge), samo što danas, po njegovoj prosudbi, umjesto tragedije imamo farsu. Nastavlja s aluzijama na Marxa: “Zbog brze deflacije

intelektualnog i kritičkog komentara u 24/7 tokovima tekstova, slika i podataka, teško je razaznati koje su to specifične filozofijske pretpostavke poljuljane pandemijom i koliko su uspješni filozofi u nastojanju 'kapitaliziranja' (ili možda trošenja) svojih pojmova ili vršenja utjecaja na tekuću politiku". Pored opaske o upitnoj "poljuljanosti" pojmova, meni je posebno značajna distinkcija koju Li nudi između objektivnog aspekta pandemije i subjektivnih stavova samih filozofa:

Brzo razmnožavanje iskaza filozofa u vezi s pandemijom, s tvrdnjama da se interna logika njihovih prije postojećih koncepata iznenada počela spajati s eksternom logikom nove situacije, razotkriva 'prije ustanovljenu harmoniju' narcističkog mehanizma slučajnosti. Pored zbiljskog virusa koji ubija ljude, koji je tragično ubrzan bešćutnom pohlepom i politikom štednje kasnog kapitalizma, postoji komična mentalna temperatura nanovo izranjajućeg narcisizma ili 'svemoći misli' koju je opisao i ismijao Freud. (Li)

U nastavku ću se samo ovlašno dotaći iskaza o samoj naravi pandemije, u kojoj mjeri se iskazi slažu s eksterminim svijetom jer me ovdje više zanima interna logika ovih iskaza i preuzetna svemoć misli koja ih je iznjedrila.

3.

Ono što je Li imenovao "predeterminiranim intelektualnim horizontom" prepoznali su i drugi koji su se bavili tekstovima posvećenim COVID-19. Dostajat će nam primjeri iz Hrvatske. Hrvoje Jurić prošlog je proljeća objavio informativni zapis o lektiri koju čita suočen s rastućim brojevima korone. Tekst je i danas relevantan, a ja navodim zapažanje blisko gornjim polazištima. Citiram: "Oni su svoje misli o aktualnoj situaciji uglavnom izražavali na podlozi vlastitih teza iznošenih u ranijim djelima po kojima su postali uvaženi i poznati" (Jurić 2020). Ostanemo li na domaćoj sceni, svakako valja spomenuti knjigu *Virus in fabula* Lea Rafolta koja je izašla prošle jeseni. U njoj Rafolt sumira teoretske uvide, poglavito Agambena i Nancyja, koji su danas postali polazišne točke diskusijama o COVID-19. Ja ih neću ponavljati. Rafolt dokumentira kakofoniju koja je pratila pojavu koronavirusa do trenutka pisanja teksta. On to čini ne libeći se dati oduška vlastitim osjećajima i mislima pa mjestimice imamo posla s iskorakom u književni prosede. Rafolt priznaje da se u knjizi pokušao "dotaknuti nekih problematičnih mjesta pri tumačenju posljedica koje je COVID-19 prouzročio". Za moj rad važna je sljedeća opaska: "Prije mene, na sličan su način reagirali

mnogi filozofi, manje-više sustavno nastojeći uklopiti krizu izazvanu koronavirusom u vlastiti teorijski horizont” (Rafolt 141-2). Na jednom mjestu Rafolt piše: “za Agambena je priča o pandemiji naprosto priča, invencija, pri čemu ga ponajviše zanimaju moguće posljedice radikalizacije odnosa nastalih u pandemijskom periodu nego široki zamah kriznosti korone” (55). Dodat ću opasku koju je Rafolt iznio u intervjuu koji je s njim vodio Srećko Pulig povodom izlaska knjige: “Mislim da im ne treba uzeti za zlo to što su na krizu reagirali neposredno, gotovo *ad hoc*. Uostalom to i sam činim. Mnogo mi je problematičnije što nastoje ‘kriznost’ izazvanu koronom nasilno uklopiti u svoju teorijsku nišu” (Pulig 2020).

Među prvim koji se oglasio nakon izbijanja epidemije bio je Slavoj Žižek u knjizi *Pandemic! COVID-19 Shakes the World* (2020). Knjigu ovdje spominjem jer je bila povod prikaza Nikole Vučića u kojemu je iznio ocjenu Žižekova rada na tragu dosadašnjih zapažanja. Vučić stavlja Žižekov pionirski rad u širi kontekst: “U tom novom i nepoznatom svijetu su filozofi i filozofkinje, s ulogom intelektualaca koji artikulišu jezik s onu stranu općeproširenih i općeprihvaćenih mantri, dali doprinos u okvirima svojih metodoloških i teorijskih postavki, mnogi od njih usmjerivši se na kritiku zbog zloupotrebe moći i autoriteta što je pratilo i ograničavanje građanskih sloboda” (kurziv moj) (Vučić 171). Ostavit ću po strani moć i autoritet i još jednom istaknuti formulaciju “u okvirima svojih metodoloških i teorijskih postavki”. Vučićeva opaska korespondira s kritikama koje su drugi uputili teoretičarima koji su, kao što je to možda Rafalt najbolje formulirao, nastojali kriznost uklopiti u teorijsku nišu.

Kada smo već dotakli ovdašnje izvore, spomenut ću i činjenicu da je časopis *Europski glasnik* u posljednjem broju (25) donio niz prijevoda tekstova pod rubrikom “Preživjeti koronu” (77-112). Jedan je dio posvećen filozofima s kojima smo se već susreli. No, u glasniku nalazimo i autore koji se manje spominju u debati o COVID-19: Pascal Bruckner, Jean-Pierre Le Goff, Alain Finkielkraut i David Chandler. U tekstovima koje čitamo u *Europskom glasniku* oni iznose svoja viđenja pandemije, a ja ću uputiti samo na ona mjesta koja su relevantna mojoj argumentaciji. Pascal Bruckner tako ustvrđuje: “I sada je svijet ‘sunazočan’ samome sebi više no ikada, prvi put smo ‘suvremenici’ svojim ‘suvremeniciima’, i to u realnom vremenu, kako u Iranu i Argentini, tako i u Koreji. Globalizacija pandemije zamijenila je globalizaciju razmjene” (Bruckner 80). Iako Bruckner ne razrađuje ovu intuiciju o “prvom putu”, ona je dobrodošao korektiv stavu o uklopljivosti događaja epidemije u ranije pripremljene sheme. Poigravanje s riječju “globalizacija” signalizira epohalnost događaja epidemije. S obzirom na moj pristup, zanimljiv mi je naputak Alaina Finkielkrauta koji tvrdi da trebamo

“smoći hrabrost da se suočimo s kontingencijom ovog događaja” i da se prestanemo “praviti pametnima i prestanimo nastojati sabiti stvarnost u okvire vlastitih sistema” (Finkielkraut 92). Finkielkraut riječima “sabiti” i “sistem” ponavlja kritiku koju smo susreli kod drugih. Kao provizorni zaključak pregleda filozofijske debate o COVID-19 kazat ću da mi je najuvjerljiviji Jean-Luc Nancy koji, osvrćući se poglavito na Agambena, upozorava da treba prepoznati zastrašujuće učinke pandemije i ne ciljati na pogrešnu metu: “izvan je svake sumnje da je na kocki čitava civilizacija. Postoji jedna virusna iznimka – biološka, računalno-znanstvena, kulturna – koja je pandemijska. Vlade su samo natmureni izvršitelji, pa se čini da je uzimanje njih na zub ustvari diverzijski manevar, a ne političko promišljanje” (Nancy 103). Nancy uviđa da je epidemija jedinstveni događaj koji iziskuje mišljenje koje transcendirira političke afilijacije i disciplinarne protokole. Pitanje koje se neminovno postavlja jest može li književnost ovdje biti od kakve koristi?

Znakovito je u tom smislu da Pascal Bruckner u svojem izlaganju spominje malo poznatog švicarskog pisca Henri-Frédérica Amiela koji je napisao čudovišan dnevnik o “apsolutnoj praznini”. Bruckner u tom dnevniku, u tematizaciji tišine, vidi način predodžbenja pandemije. Relevantni su mu i filmovi katastrofe kao što su *Dan poslije*, *Zaraza* i *Cesta*. Finkielkraut u intervjuu koji donosi glasnik spominje Camusa čija je knjiga *Kuga* doživjela renesansu tijekom pandemije, ali i Milana Kunderu. Navest ću i opasku Sergia Benvenuto koji također upotrebljava književnu referenciju u svome osvrtu na debatu filozofa: “Često sam iznenađen da je mnoge filozofe uvijek potrebno podsjećati na ono što je Hamlet rekao: ima na nebu i na zemlji više stvari nego što se i sanja u vašoj filozofiji” (Benvenuto 108). Ova intertekstualna umreženja počivaju na epistemološkim mogućnostima književnosti kojima se pribjegava pred izazovima s kojima se ne može izaći na kraj pomoću utvrđene spoznajne aparature.

Stoga ne čudi da se slična uporaba književnosti uvodi i u medicinsko znanje. U članku “Planetary Health Humanities – Responding to COVID times” Lewis Bradley smatra da svjedočimo obratu koji polazi od toga da “spoznajna podloga medicine, zdravstvene skrbi i zdravlja sadrži više toga od biologije.” U članku Bradley izlaže kako se i humanistika i umjetnost, uključujući naravno i književnost, rabe u medicini o čemu ponajbolje svjedoči niz časopisa iz tako nastalih interdisciplinarnih područja. Taj odnos medicine i književnosti obrazuje širi okvir veze epidemija i književnosti, okvir na koji ovdje samo upućujem. U nastavku ću postaviti jednostavno pitanje: govori li književnost uopće o COVID-19? To pitanje prethodi mojemu naslovu, ali prvo ću se osvrnuti na pisca koji je već dugo u središtu mojeg interesa.

Thomas LeClair, vrstan poznavatelj suvremenog američkog romana, u srpnju je prošle godine u novini *The Daily Beast* objavio članak "Thomas Pynchon predvidio je pandemiju u romanu *Duga gravitacije*". Iako sam u raznim prigodama zagovarao proročanski naboj Pynchonova opusa, nisam, nakon čitanja Le Clairova članka, uvjeren da je LeClair ponudio dokaze o opravdanosti takvog naslova. Naime, u osvrtu se LeClair osvrće na ekološku tematiku u Pynchonovu remek-djelu i tvrdi da je, kao i kod Melvillea, u romanu opisan ljudski prijestup protiv prirode. Evo što LeClair kaže za funkciju rakete u romanu: "Kada se u romanu ispaljuje ooooo, raketa je i čin ubojstva i čin samoubojstva jer u raketi je mladić koji putuje 'bez povratka'. Ljudi milenijama ubijaju. Ono što je novo je samoubojstvo koje omogućuju naše industrije na planetarnoj razini" (LeClair 2020a). Razvidno je što LeClair čini: on povezuje tehno-ekološku tematiku kod Pynchona s dosta rasprostranjenom ekološkom etiologijom COVID-19. Ne ulazeći ovdje u utemeljenost te etiologije niti prijeopore koji je prate, mislim da roman možemo povezati s tematikom epidemija na neposredniji način. Čitajući, dok ovo pišem, srpski prijevod *Gravity's Rainbow* čini mi se da jedan urnebesni prizor na početku romana izravnije referira na pitanje epidemija. Riječ je o groteskno-karnevaleskom prizoru kada je pred Pirata, jedne "šerlok-holmovske londonske večeri ... izronilo organoliko obličje". To se obličje identificira kao "*ogromni ždrelni Krajnik*". U nastavku čitamo: "ovo limfno čudovište je nekada zakrčivalo cenjeno ždrelo lorda Bladerarda Ozma, koje je u to vreme u Forin ofisu bio zadužen za Novi Pazar". Neću ovdje opširnije o Pynchovu urnebesnom balkanskom ekskursu osim što navodim najizravniju referenciju na bolest: "dok u narednoj četvrtini lorda Bladerarda *asimiluje* njegov sopstveni rastući Krajnik, nekakva užasna transformacija ćelijske plazme koju edvardijanska medicina ne ume da objasni" (Pinčon 22-23). Po mojem sudu, najbliže što Pynchona možemo primaknuti COVID-19 ova je nemoć medicine pred bolešću. Sve ostalo, pa i LeClairove općenitosti, unatrag je učitavanje naših vlastitih strahova i strepnji u svjetove u kojima oni nisu postojali, u kojima oni nisu bili strepnja.

Usred pandemije nisu utihnuli glasovi koji zagovaraju književnost kao kulturni artefakt od osobite važnosti i težine. Tako se Paul Keaveny pita što možemo u vezi s pandemijom naučiti iz književnosti jer je ona "ponudila mnogo u vidu katarze, u načinima procesuiranja jakih emocija i političkih komentara o tome kako ljudska bića reagiraju na krize javnog zdravstva". Ne čudi njegov zaključak: "Književnost ima vitalnu ulogu u uobličanju naših reakcija na COVID-19" (Keaveny). Nandini Sen izravno spominje COVID-19 u članku o pandemijama i književnosti i navodi Raskolnikov san kao jednu od potvrda da veza postoji. Time dolazimo do naslova ovoga teksta i do moje dvojbe, možda do

ishodišta ovih zabilješki, o tome govori li književnost uopće o COVID-19. Jednostavno kazano, nije li u tim posezanjima za pretečama COVID-19 na djelu utilitarno krivotvorenje književnosti?

4.

U epilogu *Zločina i kazne* Dostojevski opisuje san koji je Raskolnikov imao dok je ležao u bolnici cijeli kraj posta i Veliki tjedan. Navodim citat:

Prisnilo mu se u bolesti da je cijeli svijet osuđen da bude žrtva neke strašne, nečuvane i neviđene kuge što nadire iz krila Azije u Europu. Svi su joj morali podleći osim nekolicine izabranih. Pojavile su se neke nove trihine, mikroskopski sitna bića što prodiru u ljudska tijela. Ali su ta bića bili duhovi obdareni umom i voljom. Ljudi u koje bi se uselili pretvarali su se odmah u luđake. Ali nikad, nikad nisu ljudi mislili da su toliko pametni niti su bili toliko uvjereni da znaju istinu koliko baš oni koji su bili zaraženi tom bolešću. Nikad nisu manje sumnjali u svoje osude, u svoje znanstvene zaključke, u svoja moralna uvjerenja i načela. Cijela naselja, cijeli gradovi i narodi bili su zaraženi i ludovali. (503)

Siguran sam da prije signalizacije i aktualizacije ovoga odlomka većina čitatelja *Zločina i kazne* nije pridavala odveć pozornosti Raskolnikovu snu. Sada mu retroaktivno dodjeljujemo proročansku težinu. Postupajući tako, mi prisiljavamo tekst da bude relevantan trenutnim okolnostima. Projiciramo sadašnjost u prošlost, a orijentalizacija porijekla strašne pošasti u Dostojevskijevoj opasci sukladna je dosta rasprostranjenim dijagnozama nastanka COVID-19. Primjerice, Donald Trump ustraje u zagovaranju tog orijentalizma iako sam uvjeren da nije čitao Dostojevskog. No, to nije predmet rasprave. Američki kontekst navodim iz drugog razloga.

Naime, prošle jeseni, kada se najavljivao izlazak najnovijeg romana Dona DeLilla, *The Silence (Tišina)*, izričito ga se situiralo u vrijeme korone. Kao i toliko puta do sada smatralo se da je DeLillo još jednom anticipirao stvarnost i da je još jednom, riječima Matije Jovandića kojima je popratio srpski prijevod romana, pokazao svoje proročke sposobnosti (Jovandić). Slažem se samo djelomično s ovom prosudbom. I ja čitam DeLilla kao pisca koji ima istančani osjećaj za dubinske procese u današnjem svijetu koji mu je omogućavao promišljeno sagledavanje današnjice i predviđanje kamo ona ide. Međutim, bilo bi odveć nategnuto tvrditi da je u ovom romanu DeLillo prorok. U nekoliko prigoda sâm je pisac demantirao vezu romana i pandemije kazavši da ga je

počeo pisati 2018. godine, mnogo prije pandemije, ponukan na pisanje imaginarnom slikom pustih ulica Manhattana i idejom tišine. U romanu nekoliko prizora pustih ulica kao i gašenje svih o elektronicima ovisnih aparata na dan finala američkog nogometa 2022. godine stvaraju apokaliptičnu atmosferu. U toj "krivoj vrsti normale" ("wrong kind of normal") spomenuti su biološka agresija, biološko oružje, klice, virusi i kuge, ali ne može se tvrditi da je medikalizacija stvarnosti u prvom planu. DeLillo u knjizi ne spominje COVID-19, što ne znači da ga ne možemo na razne načine uprisutniti. I to se uprisutnjenje uistinu dogodilo na jedan vrlo drastičan način. U intervjuu koja je Emily Temple vodila s DeLillom ona ga pita za nešto što se ne nalazi u konačnoj verziji romana, a bilo je prisutno u prvoj verziji koju je čitala: to je scena u kojoj jedan lik izlaže razorne događaje i pritom spominje COVID-19. Pisac odgovara: "Ja nisam umetnuo COVID-19. Netko je drugi to učinio. Netko je možebit smatrao da je roman tako više suvremen. Ali ja sam rekao, 'Nema razloga za to'" (Temple). Temple izražava zgražanje što je netko bio toliko drzak da je umetnuo u DeLillov roman nešto čega u njemu nema. Međutim, je li riječ samo o drskosti?

5.

Ovdje je na djelu nešto više od izoliranog slučaja drskosti. Umetanje referencije na COVID-19 u DeLillov roman samo radikalizira postupak nametanja interpretativnog kalupa tekstovima koje ne bismo na prvi pogled čitali kao pandemijske tekstove. To podčinjavanje književnog predloška ne odnosi se naravno samo na iznalaženje pandemijskih referenci, nego je u različitoj mjeri endemično svim našim čitanjima. Vratimo li se DeLillu, ja bih ustvrdio da roman *The Silence* registrira kraj povijesti kakva nam je znana i pripada žanru postapokaliptičnih tekstova kojih ima napretek. Međutim, to ne znači da su svi ti tekstovi podložni pandemijskom čitanju. Spomenut ću dva nedavno objavljena romana s tom tematikom u Hrvatskoj, djela koja kao i DeLillo registriraju duh vremena, ali ne i singularnost pandemije. Josip Mlakić u romanu *O zlatu, ljudima i psima* (2020) nudi viziju postapokaliptičke budućnosti i, iako kugu spominje tri puta (112, 160 i 174), siguran sam da te referencije u nekom drugom vremenu ne bismo ni zamijetili jer Mlakić u prvom redu evocira svijet koji je određen političko-vojni čimbenicima i razornim snagama endemičnim ovdašnjim prostorima. U romanu *Repriza* (2020) Ludwig Bauer pripovijeda o postapokaliptičkom svijetu koji nije ništa naučio od nultne točke katastrofe. No, ni u novom svijetu niti u samoj katastrofi nema COVID-19. Nema virusa ni u knjizi u kojoj bismo ga s pravom očekivali. Naime, u prepjevu

Medicinske enciklopedije koji je Ozren Žunec objavio kao zbirku naslovljenu *Cotardov sindrom* (2018) nema natuknica o virusu, epidemiji ili istoznačicama. Imao sam privilegij upitati autora zašto je izostavljen taj sadržaj. Iako u predlošku, to jest, u *Medicinskoj enciklopediji* te natuknice postoje, Žunec mi je kazao da nisu bile inspirativne, da u njima nije bilo onog značenjskog viška koji ga je motivirao u preispisivanje natuknica koje su se našle u njegovu pjesničkom uratku. U intervjuu koji je dao za *Slobodnu Dalmaciju* povodom izlaska knjige Žunec je otkrio da je izabrao one natuknice u kojima je nalazio potencijalne kalambure, jezične igre ili, kako on kaže, druge nečuvenosti (Kekez). No, kao što smo vidjeli, odsutnost izravnog spominjanja virusa ne priječi preuzetnim interpretatorima da ga otkriju i ondje gdje ga nema. Ja ne kanim to učiniti, ne samo iz poštovanja književnih tekstova, nego i zbog strahopoštovanja prema događaju COVID-19.

6.

Anna Gotlib u *Journal of Medical Humanities* nedavno je napisala da, kada pandemija povrijedi naše granice pa i osjećaj sigurnosti, mi smo izgubljeni i ne možemo pribjeći uobičajenim “solipsističkim, kratkovidnim poricanjima”. Napadnuti onim što smo prethodno uspješno ignorirali, smrznemo se u nevjerici, pitajući se zašto je to spopalo baš nas. Odgovor na to pitanje jest da nismo sigurni i da nikada to nismo ni bili.

Ali iluzija da će nas naša geografska distanca i socioekonomska privilegija štititi zauvijek čini se da je došla kraju. I tako naše pandemijom stvorene traume ... možda imaju svoj temelj u nečemu što nije sami virus: u šoku i nevjerici da su smrt, užas i izolacija dospjeli ovdje, na ‘pogrešnu’ stranu svijeta i smjestile se u naše domove. I sada, ne više udaljeni od patnje, dio smo upravo one vrste stranih narativa u kojima nikada nismo htjeli biti. (Gotlib)

Posve je ljudski izbjegavanje suočenja s tim stanjem. Za njegov opis prikladna mi se čini uporaba pojma “das Unheimliche” u radu Kevina Ahoa “The Uncanny in the Time of Pandemics: Heideggerian Reflections on the Coronavirus”. Ondje Aho piše da ono strašno izranja “kada se prešutni osjećaj onog poznatog raspadne i stvari se počinju prikazivati kao zastrašujuće i nestabilne” (2). Prema Ahou to “znači da je siguran osjećaj familijarnosti koji smo utjelovili prije pandemije čitavo vrijeme bio iluzija da nismo i da nikada nismo bili doma u svijetu”. Oslanjajući se na Heideggera, Aho nudi sljedeću dijagnozu: “Usred

pandemije proživljavamo nekovrsnu propast svijeta i ta činjenica mijenja strukture koje konstituiraju našu egzistenciju” (5). Izdvajam Ahovo heideggerijansko čitanje pandemije jer mi se čini da najreljefnije prikazuje izazov pandemije koji, upućen našim modelima razumijevanja, podlokava njihov objasnidbeni potencijal. Držimo na umu taj pristup pandemiji i vratimo se Thomasu LeClairu i njegovu čitanju Pynchona, ali ne putem prvotnog komentara, nego naknadnom samokritikom. Naime, u “pandemijskoj ispriči” LeClair piše kako još smatra da je njegovo slavljenje Pynchonova “predznanja COVID-19” bilo na mjestu, ali sada smatra da njegov esej “nije bio ponizan, nego pogled na zemlju s visina, ondje gdje Pynchonove rakete prolaze nebom. One se ruše i izgaraju”. U tekstu saznajemo da je LeClair stekao poniznost jer je i sam obolio od COVID-19. Iako i dalje vjeruje u ono što je o Pynchonovu romanu ranije napisao, sada mu je žao zbog tonaliteta ranijeg zapisa, tonaliteta nekoga tko gleda na svijet iz visina. Kao rekonvalescent u Grčkoj on smatra da je morao znati što se dogodilo onima s virusom hibrisa u drevnim tragedijama. Završava naputkom: “Budite ponizni, nosite maske” (LeClair 2020b).

Naravno, nije nužno oboljeti od koronavirusa da se naučimo potrebi nošenja maski i poniznosti. Na neki način moje je čitanje postojećeg arhiva rasprave o COVID-19 upravo izazvano preuzetnošću teoretičara koji su događaj epidemije bez zadržke ukalupili u svoje teorijske sisteme ne propitujući njihovu valjanost niti potrebu da ih se koristi. Iritacija koju je takvo hibrističko postupanje izazvalo popratila je moje bilješke uz književna djela. I u jednom i u drugom slučaju riječ je o podčinjavanju predmeta interpretativnoj volji za moć. I interpretacija i volja i moć i Nietzsche naravno, kao i način kako indiciraju način kako se čovjek postavlja prema svijetu, iziskivali bi obradu koja bi prekoračila okvire ovog izlaganja. Završavajući ga, ja ću zaobilaznim putem na kraju postaviti pitanje o svrsihodnosti i koristi i teorijskog mišljenja i književnosti.

Iako Hartmut Rosa u knjizi *The Uncontrollability of the World* nigdje ne spominje epidemije, ovaj mi se tekst čini upravo kao stvoren za promišljanje današnjeg trenutka. Autor polazi od pretpostavke da živimo na granici između onoga što možemo i onoga što ne možemo kontrolirati. Upravo zbog toga što čovjek teži kontrolirati svijet, on nam se predočuje kao niz predmeta koje moramo nadvladati ili iskoristiti. Rosina hipoteza glasi: “budući da kao bića kasnog moderniteta ciljamo tome da svijet učinimo kontrolabilnim na svim nivoima – individualnom, kulturnom, institucionalnom i strukturnom – mi se neminovno suočujemo sa svijetom kao ‘točkom agresije’ ili kao ‘serijom točaka agresije, drugim riječima, kao sa serijom predmeta koje moramo spoznati, dosegnuti, svladati, ovladati i eksploatirati”

(Rosa 4). Rosa smatra da nam upravo zbog tih sklonosti – spoznavanju, ovladavanju, eksploataciji – izmiče punina života i da kao posljedicu osjećamo frustraciju, ljutnju i očaj. Rosa je svjestan da takvo odnošenje prema svijetu ima “povijesnu, kulturnu, ekonomsku i institucionalnu” dimenziju, ali dodaje da je u 21. stoljeću taj “postav”, Heideggerov termin ovdje savršeno pristaje, ali ga Rosa izbjegava, “radikaliziran kao posljedica tehnoloških mogućnosti oslobođenih digitalizacijom i financijskim kapitalizmom i neobuzdanom konkurencijom” (6). Izbijanje epidemije pokazuje da nam po život sudbonosne pojave izmiču kontroli i da smo pred njima bespomoćni. Nekontrolabilnost pojave virusa uputila je izazov hibrisu modernog čovjeka. Uvažavajući taj izazov, mi moramo postaviti pitanje o sredstvima koja su nam na raspolaganju u odnošenju, ako ne u agresiji, prema svijetu, svrsi tih sredstava i njihovu smislu. Književnost i sav posao oko nje ne bi smjeli biti pošteđeni tog propitkivanja.

Literatura

- Aho, Kevin. “The Uncanny in the Time of Pandemics: Heideggerian Reflections on the Coronavirus”. *Gatherings: The Heidegger Circle Annual*, 10, 2020, str. 1-19. Academia.edu/43289276/The_Uncanny_in_the-Time_of_Pandemics.
- Bauer, Ludwig. *Repriza*. Zagreb: Faktura, 2020.
- Benvenuto, Sergio. “Dobrodošli u izolaciju”. *Europski glasnik*, 25, 2020, str. 106-109.
- Bradley, Lewis. “Planetary Health Humanities – Responding to COVID Times”. *Journal of Medical Humanities*, 42, 2021, str. 3-16. link.springer.com/article/10.1007/s10912-020-09670-2.
- Bruckner, Pascal. “Zatvoreni i osamljeni otkrivamo umijeće življenja”. *Europski glasnik*, 25, 2020, str. 76-81.
- Duttman, Alexander García. “A Letter to Oliver Vogel”. *Critical Inquiry. Posts from the Pandemic*, 2021, journals.uchicago.edu/doi/10.1086/711435.
- Dostojevski, Fjodor M. *Zločin i kazna*. Preveo Zlatko Crnković, Zagreb: Globus Media, 2004.
- Finkelkraut, Alain. “Nihilizam još nije pobijedio, i dalje smo civilizacija (razgovor)”. *Europski glasnik*, 25, 2020, str. 89-94.
- Gotlib, Anna. “Letting Go of Familiar Narratives as Tragic Optimism in the Era of COVID-19”. *Journal of Medical Humanities*, 42, 2021, str. 81-101. link.springer.com/article/10.1009/s10912-021-09680-8.
- Jovandić, Matija. “Novi proročki roman Dona DeLila: Život”. 17. 12. 2020. nova.rs/kultura/don-delilo-tisina-roman/.
- Jurić, Hrvoje. “Pandemija kao simptom: lektira u doba pandemije”, 2020,

- web2020.ffzg.unizg.hr/covid19/17738-2.
- Keaveny, Paul. "Pandemics from Homer to Stephen King: What We Can Learn From Literary History", 16. 3. 2020. theconversation.com/pandemics-from-homer-to-stephen-king-what-we-can-learn-from-literary-history-133572.
- Kekez, Siniša. "Cotardov sindrom". *Slobodna Dalmacija*, 9. 3. 2019.
- LeClair, Thomas. "Thomas Pynchon Predicted the Pandemic in Gravity's Rainbow". *The Daily Beast*, 5. 7. 2020a.
- LeClair, Thomas. "A Pandemic Apology". 2020b. tomleclair-73623.medium.com/a-pandemic-apology-a702224f598a.
- Li, Tuo. "The Pandemic and Contemporary Capitalism: An Intervju with Tuo Li", 13. 1. 2021. boundary2.org/2021/01/the-pandemic-and-contemporary-capitalism-an-intervju-with-tuo-li.
- McBride, Keally. "Introduction". *Theory & Event*. Supplement, 2020, str. 1-3.
- Mlakić, Josip. *O zlatu, ljudima i psima*. Zagreb: Fraktura, 2020.
- Nancy, Jean-Luc. "Virusne iznimks". *Europski glasnik*, 25, 2020, str. 103.
- Pinčon, Tomas. *Duga gravitacije*. Prev. Nina Mudžeka, Beograd: Dereta, 2019.
- Pulig, Srećko. "Leo Rafolt: Plaši me izostanak pozitivnog scenarija oko korona krize". *Novosti*, 28. 7. 2020.
- Rafolt, Leo. *Virus in fabula*. Zagreb: Meandermedia, 2020.
- Rosa, Hartmut. *The Uncontrollability of the World*. Prev. James C. Wagner, Cambridge: Polity, 2020.
- Sen, Nandini. "Pandemics, COVID-19 and literary studies: past and present", 11. 6. 2020. blogs.ed.ac.uk/covid19perspectives/11/pandemics-covid-19-and-literary-studies-past-and-present.
- Temple, Emily. "An editor snuck Covid-19 into Don DeLillo's new novel". *Literary Hub*, 13. 10. 2020. <https://lithub.com/an-editor-snuck-covid-19-into-don-delillos-latest-novel-but-delillo-took-it-out-at-the-last-moment/>.
- Vučić, Nikola. "Zdravlje i/ili sloboda – pandemija filozofskog (kritičkog) mišljenja". *Književna republika*, god. XVIII, br. 7-12, srpanj-prosinac 2020.
- Žunec, Ozren. *Cotardov sindrom: Didaktično-moralistički kanconijer*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2018.

Raskolnikov Does Not Dream of COVID-19

Abstract

The author begins his article with the statement that he thinks COVID-19 is a singular event. Next, he engages a number of philosophical descriptions of the epidemic which, according to his opinion, do not appreciate the singularity of the health crisis. The article addresses a number of these authors and focuses on their common practice of inserting the crisis into ready-made theoretical models. The article proceeds to look at the question of literature and pandemics and illustrates how a series of literary works have been used in approaching the epidemic although they lack any direct references to COVID-19. In the conclusion, such procedures are considered and the necessity to transcend them is articulated.

Keywords: COVID-19, philosophical descriptions, literature, interpretation, power